

Ганна Мартинова

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ganmart@meta.ua

Діалектний текст як свідчення динаміки лексичного складу говірок

Реферат: У статті обгрунтовано важливість діалектних текстів як джерела для вивчення динаміки словникового складу говірок, оскільки вони містять не тільки лексику кількох поколінь діалектоносіїв від початку ХХ ст. до початку ХХІ ст., але й евристично цінні коментарі щодо відображення самого процесу архаїзації назв. Проаналізовано, що обсяг знань про предмети побуту у свідомості кількох поколінь діалектоносіїв редукується поступово, у текстах засвідчено процеси, що забезпечують передавання нащадкам необхідної етнокультурної інформації.

Ключові слова: діалектна лексика, динаміка лексичного складу говірок, деактуалізація, архаїзована назва, інновації.

Abstract. A dialectal text as a proof of lexical unit dynamics in patois. The article deals with the importance of dialectal texts as a source of information on the dynamics of patois lexical stock. It involves not only the word stock of several generations of dialect speakers since the early 20th to the early 21st centuries, but also worthy heuristic commentaries on the actual process of the appearance of archaic names. In the paper, I analyze the mental volume of trivia knowledge in a number of dialect speakers generations as this population is gradually shrinking. The texts reflect specific processes to reveal the necessary ethnic cultural information passed over to the descendants.

Keywords: patois lexical stock, lexical unit dynamics, archaisms, loss of meaning, innovations.

Розвиток слов'янської діалектології кінця ХХ – початку ХХІ ст. позначений посиленою увагою вчених до фіксації діалектного мовлення на електронні носії, видання його графічних аналогів – діалектних текстотек, а також атласів і словників різного типу, що забезпечує збереження для нащадків автентичного мовлення діалектоносіїв. Розширення емпіричного підґрунтя діалектології актуалізувало й вивчення динаміки одиниць різних рівнів народної мови, зокрема її лексичного складу, що є найбільш рухливим і зазнає змін як унаслідок суспільно-економічного розвитку суспільства, так і відкритості лексичної системи, функціонально-стильової та вікової диференціації, своєрідності ідіолексикону (Глуховцева 2005, 310).

Як засвідчує аналіз наукової літератури, джерелами дослідження динаміки лексичного складу говірок у просторі й часі можуть бути: фольклорні й етногра-

фічні матеріали (Гриценко, 2014; Тищенко, 2008); різночасові лінгвогеографічні свідчення (карти окремих явищ, національні, регіональні атласи) (Мартінова, 2011); діалектні словники, видані в різний час (Хобзей, 2015); збірники діалектних текстів (Kobus, 2015; Колесников, 2015; Курцова, 2015; Sierociuk, 2016), які нерідко використовують комплексно (Глуховцева, 2005; Sierociuk, 2014; Волошина, 2015; Ястремська, 2015, та ін.). Таким чином, для визначення змін у лексиці говірок можуть бути використані різні часові зрізи, однак кожному з них властива специфіка джерельного підґрунтя, зумовлена обсягом і повнотою представленого фрагмента лексико-семантичної системи діалектної мови, урахуванням / неврахуванням вікової диференціації діалектоносіїв, активності функціонування назв тощо.

Специфіку просторової та часової поведінки окремих лексем у центрі та на периферії середньонадніпряньських говірок відстежено за лінгвогеографічними та лексикографічними матеріалами (Мартінова, 2011; 2016). Зіставлення різночасових лексичних матеріалів (Атлас української мови (АУМ), 50-і роки ХХ ст. та записи, здійснені на початку ХХІ ст.¹) засвідчує статичність досліджуваних говірок упродовж останніх 60 років, що виявляється в збереженні суцільних ареалів стабільних явищ. Репертуар лексем на двох хронологічних зрізах здебільшого тотожний (170 і 169 одиниць відповідно), зберегла і фонетична структура лексем, за винятком випадків, коли уточнено реалізацію окремих звуків. Репрезентація досліджуваних семем на обох хронологічних зрізах здебільшого не змінилась: виявлено 128 спільних лексем, що свідчить про сталість лексичних засобів середньонадніпряньських говірок попри перебування частини з них у пасивному вжитку респондентів і змін у характері наповнення ареалів типових явищ. На 19 картах засвідчено повну відповідність сучасним свідченням. Водночас зафіксовані 55 відмінних найменувань або уточнюють, удокладнюють наявну в АУМ інформацію, або сигналізують про динаміку словникового складу говірок, виявлену в таких типах змін: виникнення синонімів і міжговіркових відповідників, відмінності репрезентації семем при звуженні семантики окремих лексем, збільшення кількості найменувань і їхніх варіантів, виникнення аналітичних назв, зменшення кількості найменувань.

Зіставлення лексики говірок за матеріалами словників доцільно провадити лише за умови наявності лексикографічних праць, що репрезентують лексику різних хронологічних зрізів (див. Хобзей 2015). Словниковий склад середньонадніпряньських говірок можна порівнювати на двох часових періодах, причому в матеріалах, записаних у 50-х рр., ХХ ст. представлено лексичні особливості тільки окремих груп говірок. Цілісну працю „Словник середньонадніпряньських говірок” укладено за діалектними текстами, що репрезентують мовлення діалектоносіїв кінця ХХ – початку ХХІ ст. У зв’язку зі специфікою джерел до уваги беремо лише лексеми, поширені в більшості досліджуваних говірок і засвідчені на обох хронологічних зрізах. Про динаміку назв у словникових статтях свідчать часові характеристики дієслів, поданих у тлумаченні слова, ілюстративний матеріал та ремарка застаріле (заст.) (див. табл.).

¹ До уваги взято записи із 34 говірок із мережі АУМ та регіонального дослідження.

Динаміка лексичного складу середньонадніпрянських говірок за лексикографічними джерелами

№ пп	В.С. Ващенко Словник полтавських говірок (50-і роки ХХ ст.)	Словник середньонадніпрянських говірок (записи початку ХХІ ст.)
1.	<i>водянка, -ки</i> , «посуд, у якому стоїть вода в хаті для пиття»: <i>Відкрий водянку та набери мені води</i> (с. 21)	вод'анка, -и, -и, <i>жінр, пхт, зхт</i> , 'дерев'яна діжка для води, яка стояла в хаті': <i>у нас ни бул'о / стоїав такий дирус'янин'ке та'ке з 'руч' коїу / а то в 'в'ідра бул'а вода // 'дехто ка'зав / шо вод'анка / да / вод'анка //</i>
2.	<i>жлукто, -та</i> , «діжка без дна, вироблена з цілого дерева, яка служила для зоління білизни»: <i>у нас полотно зольаь у жлукті</i> (с. 33)	жлукто, -а, -а, сер. р., заст., побут., 'видовбана із верби діжка без дна, у якій визолопували полотняний одяг': <i>і л'ипове і вир'бове ду'пло назі'валос' ж'л'укто / і с'т'і'рали у ж'л'укт'і //</i>
3.	<i>затірка, -ки</i> , «їжа, виготовлена з розчиненої в воді муки»: <i>На сніданок сьогодні Марина подала тільки затірку</i> (с. 37)	'зат'ірка, -и, тільки одн., <i>жінр, кул, зхт</i> , 'перша страва, приготовлена із звареного в киплячій воді розтертого з водою борошна': <i>'зат'ірку / то це 'кажин ден' 'зат'ірка / с'і'час ни 'робл'ат' / а то'д'і 'зат'ірки за'терл'а / зва'рил'а //</i>
4.	<i>шулики, -ків</i> , «вид коржів»: <i>Нароблю шуликів та їсте їх</i> (с. 105)	шул'іки, -ів, тільки мн., <i>срн</i> , 'обрядова страва на Маковія, яку готують із покришеного коржа, м'ятого маку та води з медом чи цукром': <i>шул'іки / корж п'еч'ем / а мак мн'імо / і то'д'і ото во'дич' коїу / сахар'ку туди / у це'рк'вах о'це ж с'д'или мак / і то'д'і при'ходили шул'іки 'дома робили і їли шул'іки із 'маком / 'добр'і во'ни та'к і шул'іки бул'и //</i>
5.	<i>зольник, -ка, золінник</i> «великий горщик, який використовується, в основному, для зоління білизни»: <i>Нагрій води в зольнику, будеш виварювати білизну</i> (с. 39)	<i>зол'іл'ник, -а, -и</i> 'великий череп'яний горщик на 10-15 л': <i>зол'іл'ник / все в їх ва'рили / о'собен:о на свай'бах / на об'ідах / і в 'кого / ра'н'іше ж 'семій по 'дес'ат' дуи / нас са'мих було / ж / нас вос'меро / і 'бат'ко / і 'мати / 'тоже було / 'дес'ате'ро / то 'тоже ж ва'рил'и зол'іл'ник //</i>

Відзначимо, що в 50-х роках ХХ ст., коли записували інформацію до словника В. С. Ващенко, усі вищеназвані лексеми належали до активного словникового запасу говірок, про що свідчать форми дієслів теперішнього часу в дефініціях, ілюстративно-му матеріалі та відсутність ремарки *заст.*, тоді як у записах початку ХХІ ст. діалектності згадували назви на вимогу експлоратора: **А для води була діжка? – Бул'а // – Як на неї казали? – Ой / йак жи ж / йа вже й за'бул'а // – А шо в тій водянці було? – Во'да / 'воду л'і'л'мо / во'д'анка // (ГЗП, 280). Отже, назва ще збережена в пам'яті, однак вона перебуває в пасивному словнику, хоч і може бути актуалізована за необхідності, тому її подано в словнику середньонадніпрянських говірок з відповідною ремаркою. Про це також свідчить ілюстративний матеріал до словникових статей, у якому ще подано докладну інформацію про предмети побуту, страви, хоч здебільшого в минулому часі. Як бачимо, навіть невеликі мікротексти можуть слугувати для вивчення динаміки лексичного складу говірки, тому потрібно з'ясувати особливості відображення процесу деактуалізації найменувань у діалектних текстах, виявити еволюцію структури знань діалектоносіїв на кількох хронологічних зрізах, зумовлену як специфікою ідіолексикону мовців, часовою й віковою диференціацією, так і залежністю динаміки назв від змін у реалемному плані.**

Безперечно, діалектні тексти є важливим джерелом для вивчення динаміки лексичної системи говірки, оскільки вони містять евристично цінні коментарі не лише для окреслення значення того чи того слова в момент фіксації, уточнення номінацій на час запису та в минулому, удокладнення інформації про реалію на вимогу експлоратора, а й щодо відображення самого процесу архаїзації назви. У них репрезентовано, що саме людина (діалектоносіє) є часовим відтинком динаміки мовної системи, адже вона постійно і чутливо реагує на зміни в побуті, суспільному житті, унаслідок чого в її лексикон входять нові слова літературно нормативного вжитку чи виникає потреба називання предметів, процесів, явищ, ознак довкілля. У діалектній текстотечі середньонадніпряньських говірок засвідчено лексику кількох поколінь діалектоносіїв від початку ХХ ст. до початку ХХІ ст., які народжені: 1) до 20-х років; 2) у 20-х–40-х рр.; 3) у середини 40-х до 70-х рр.; 4) у 70-х – до середини 90-х рр.; 5) від кінця 90-х і до сьогодні.

Здебільшого в текстах засвідчено інформацію від першого та другого поколінь мовців, яким на час записування матеріалу було від 70 до 102 років. Вони зазвичай ще добре пам'ятають відомості про різні предмети сільського побуту, які використовували в процесі життєдіяльності, називають і описують їх. Це, на нашу думку, зумовлено кількома причинами: 1) соціальними катаклізмами перших десятиліть ХХ ст. (революційні події, громадянська війна, розкуркулення і колективізація, голодомор), що значною мірою уповільнили соціально-економічний розвиток; 2) збереженням патріархального побуту та ведення сільського господарства; 3) рівнем освіти: більшість респондентів першого покоління залишилися неосвіченими або здобули мінімальні знання (початкові вміння читати й рахувати), мовці другого покоління мали 3–4 класи освіти, зрідка 5–7 класів.

Для прикладу розглянемо репрезентацію в текстах одного з важливих предметів побуту – діжі, дерев'яної посудини, у якій замішували тісто на хліб. Лексема *d'ǐʒa* праслов'янського походження (<*děža) відома в багатьох слов'янських мовах в основному зі значенням 'дерев'яна посудина, у якій місять тісто' (ЕСУМ, 2, 88). В українській загадці „Ой за лісом, за пралісом золота діжа горить...” закований асоціативний зв'язок сонячного світила з важливим предметом побуту, адже обидві реалії давали живильну енергію: одна – для зростання рослин, інша – для життя людини. Цей зв'язок міцно укорінений в етносвідомості українців, де діжа посідає важливе місце, адже це не тільки посудина для вимішування тіста, але й атрибут родинної та календарної обрядовості. У присутності діжі остерігалися лихословити, не можна було голосно розмовляти, сваритися, коли замішували тісто, *бо діжа навіть недобрі думки почує*; у піснях до діжі зверталися, як до живої істоти, господиня завжди повинна була тримати діжу в чистоті, хоч при цьому в ній залишали шматочок тіста, *щоб хліб не переводився*, не позичати цієї посудини, *бо хліб переведеться* (Войтович 2002, 158). У діжі народжувався весільний хліб – коровай, після того, як коровай спечеться, коровайниці разом із чоловіками брали діжу, підіймали її вгору, стукали нею об сволок, цілувалися навхрест, носили діжу по хаті, співаючи пісень, що мають цілком еротичний характер; на неї садували молоду, *щоб була доброю господинею* (Войтович 2002, 157; Вовк 1995, 194); в обряді „женіння комина” пічну діжу ставили посеред хати, прикрашали її хмелем та рутою-м'ятою, та разом із „женінням комина” шлюбували й діжу; напере-

додні Андрія справляли „сповідь діжі”; на Водохреще, коли обходили двір і ставили хрестики, то розпочинали це дійство з діжі (Войтович 2002, 158); у Чистий четвер діжу вимивали, вичищали й до сходу сонця виносили на сонце (Шарапа 2011, 157).

Респонденти першого та другого поколінь (віком від 102 до 70 років) ще добре пам'ятають інформацію про цей важливий предмет побуту, його призначення і на запитання: **У чому раніше хліб вимішували?** відповідають: *д'їжа називалася / там учин'ал'и житн'ий хліб / тоді у'їже йак спеч'а хліб / остав'ал'и т'рохи там в д'їжі / і воно там ле'жит' до сл'ідуючого разу // (ГПК, 49); диривіана у нас бул'а д'їжа та'ка й мал'ен'ка / й вил'ика / (ГЗП, 116); а в нас на пил'і бул'а та'ка д'їжа / шо мати к'їсто м'їсила / диривіана ж'є та'ка да / із' кришкою // кришка ж та накрита // (ГЧ, 129). Окремі діалектності й зараз використовують діжу як предмет побуту: хліб пикли в д'їжі / в нас і с'їчас д'їжа / ос' виниси / покажи / воно ни бачили // мален'ку виниси / воно отам під столом стоїт' / і тоді ж пикли хліб у д'їжі / бо іначи ж ни було в чому, хоч і вказують на частіше використання сучасного металевого емальованого посуду, каструлі: ти'пер жи ж то в кострулі / а тоді ж ни було / т'їки в д'їжі // (ГЧ, 272).*

На прохання експлоратора мовці намагаються докладно описати цей предмет побуту, указуючи, із чого його виготовляли: *спиц'іално д'їжа / диривіана д'їжа / спиц'іално / он йа над'вор'і покажу // (ГПК, 178); диривіана д'їжа і у д'їжі м'їсил'и / і пикл'и хліб / у печ'ах // (ГЗП, 128); які особливості конструкції: Бул'а / і при мен'і д'їжа // з в'іком і обруч'і он вал'айуц'а і в'іко вал'ал'ос' // (ГПК, 49); д'їжа називалася / тожи наче пирир'із / т'їки во'на та'ка наче наїкос' стоїл'а все / конусом наче на низ / і з'верху кришичка накривалас'а тожи ж // (ГЧ, 36); форми, розміру: д'їжа ж бул'а / хліба пикти / ночви це му'ку с'їйали / а диривіана кругла д'їжа / це хліб учин'ал'и в ц'ій д'їжі // (ГПК, 211); учин'ал'и / та'ка д'їжа ж та'ка чимал'а / гли'бока / диривіана // (ГЧ, 80) тощо. У свідомості діалектності ще збережений докладний опис реалії, хоч частина з них і забувала, як називали кришку до діжі. Мовці або описували цю реалію: *Дл'а хліба / м'їсили хліб / то ка'зали д'їжа // то та'ка зробле'на тоже ж з дере'ва / то м'їсили хліб тоже та'ким накривалас'а во'на / шоб ни зал'ізло туди н'їш'чо (ГПК, 165), або могли утворювати нову назву архаїзованого предмета, проте в процесі розповіді про нього нерідко відновлювали вже забуту: – У д'їжі те звал'ас'а в'р'тушка / йак воно / в'іко // (ГПК, 74). Свідченням збереження інформації про діжу як архаїзований предмет побуту та її назви у свідомості діалектності є й те, що ця реалія стала об'єктом для представлення відомостей про більш забуті діжки іншого призначення: *оце ж у т'їй л'иповц'і / у д'їжі / та'ка йак д'їжа / л'иповоч'ка бул'а // (ГЗП, 128). Отже, мовці найстаршого та старшого поколінь згадують у текстах про цей предмет побуту, пам'ятають його назву, особливості будови, а також пригадують обрядове значення діжі, що слугувала символом єднання двох родин після того, як весільний поїзд молодого після традиційного брання ворітного заходив у двір нареченої: *тоді впу'скал'и вже йїх у двір / сирид'во'ра стоїл'а табуретка і д'їжа ставил'ас'а і накривал'ас' рушн'иком а'бо скатир'ом / з'верху хліб'ина з с'їл'у / і д'руга та-****

бу|ретка / в'і|дро і к|ружка / шоб |воду п|т' / це ж т'і / шо ста|новл'ац':а ждуть / |воду п|ють' / а ц'і ж |колісом ста|ють' / бо|йарини / св'і|тлик / с'вашики / молодий / дру|жк|ки / т'і / шо жо|нат'і йдуть' / із ц'ім / с хл'і|бом з / рушн|ками тири|в'язан'і / сто|ять' сири|д^дво|ра / (ГЧ, 44). Ставати колесом навколо діжі, очевидно, мало й оберегове значення, адже українці уподібнюють колесо до чарівного кола; обвести колом – забезпечити щось чи когось (Жайворонок 2006, 299, 300). Важливу обрядову функцію виконувала й кришка діжі: на віко викладали обрядовий весільний хліб, коровай, а вже з нього саджали в піч: *і то|д'і ото с'тавл'ал'и на те в'іко коров|гай / і хо|дил'и кру|гом по хат'і / да с'п'і|вал'и / а то|д'і ж о|то до |печи / і с'п'і|вайуть' / і о|то ж пода|єм т'ій шо са|жайє / і во|на би|ре з' того в'іка і са|жайє* // (ГПК, 74).

Обсяг знань про архаїзовану реалію у свідомості наступних трьох поколінь діалектоносіїв редукується поступово, адже вони зберігають у пам'яті та передають інформацію нащадкам у процесі життєдіяльності. Окремі мовці першого і другого поколінь, а особливого третього покоління, коли відбувалися активні соціально-економічні зміни, замінюють назву реалії чи подають її назву описово. Про можливість актуалізації інформації, збереженої у свідомості діалектоносія, промовисто свідчать випадки, коли на запитання записувача про посуд, який використовували для вимішування тіста, респондент відповідає, що такого предмета не було: – *У чому хліб пекли? Чи були дерев'яні діжки? – Дири|в'яних йа ни за|м'ічу / а та|ки ж чири|в'яни ті / ма|к'ітри бул'и в нас / в ма|к'ітрах хл'іб учи|н'ал'и // а ти|пер у ко|струл'ах* //, однак нагадування його назви актуалізує в пам'яті відомості про об'єкт і навіть чіткий його опис. На конкретизоване запитання: «*Чи була діжа?*», чуємо відповідь: *ти|пер же в ко|струл'ах учи|н'айим а то|д'і ж д'їжа та|ка бул'а з |дере|ва з|робл'ина / кру|г'а / гл'а|ден'ка / гл'а|ден'ка та|ка // з ус'іх бок'ів та|ка гл'а|дка / гл'а|дка / д'їжа з|вал'ас'а* // (ГПК, 45); *д'їжа бул|а та|ка / д'їжа во|на називалас' / та вчи|нали та м'іси в їй* // (ГПК, 89). Нерідко мовці пригадували важливі характеристики реалії, однак для того, щоб вони її іменували, потрібно було уточнювати запитання, подаючи назву: – *Таке з |дерева з|роблине / – Діжа? – З |дерева / д'їжа / на |вос'ім буханок* // (ГЗП, 86).

Про зміни в структурі відомостей про посудину для замішування тіста на хліб свідчить і те, що респонденти третього покоління нерідко виправляють самі себе, подаючи точнішу інформацію: *о|то ма|к'ітра бул'а / а|бо ни ма|к'ітра / а дири|в'яна та|ка д'їжа / д'їжа / о|то в т'і д'їж'і ти|чем* // (ГЗП, 52); *у ма|к'ітр'і / д'їжа / д'їжа / і в |мене| ро|с:упана ли|жит'* // (ГЧ, 148). Як бачимо, пригадуючи назву архаїзованої реалії, діалектоносії зазначають і назви посуду, що її субститував: *посл'едн'є в|рем'я в нас у|же д'їжа рос|палас' / та / шо д'ід ро|бив / то посл'едн'є в|рем'я ку|пил'и п'ід войну вже / ку|пил'и ма|к'ітру і хл'іб пекл'и в ма|к'ітр'і / та|ка в'ідерна ма|к'ітра бул|а // і то хл'іб пекл'и там у ма|к'ітр'і* // (ГЧ, 272–273); *д'їжа бул'а / д'їжа |т'істо м'ісил'и в д'їж'і / а ти|пер то в ко|струл'і / то в |мис'ц'і* // (ГЧ, 174).

Про динаміку уявлення про саму посудину для замішування тіста на хліб свідчить перенесення назви архаїзованої реалії на пізніший у часі предмет за його призначенням: *а вчи|н'ал'и п'р'амо у тій ви|клик'ій ма|к'ітр'і вчи|н'ал'и |т'істо / д'їжа ка|зал'и на ц'ю ма|к'ітру // о|це ка|зал'и на ма|к'ітру д'їжа* // (ГПК,

171); ка'зал'и д'їжа і на ма'к'ітру ка'зали д'їжа / вс'оравно д'їжа / хоч' і ма'к'ітра // (ГЗП, 140). Окремі інформанти цього покоління лише чули про цей предмет від старших.

Інформанти віком 50–60 років, а іноді й їхні діти та внуки ще пам'ятають, як матері (бабусі) вимішували тісто в діжі, повідомляють про цю посудину достовірну інформацію: ... в мене в све'к'рухи була д'їжа / д'їжа це ши'рока де'ре'в'їана із об'ідком зал'ізним бочка / там робили хл'іб / пир'їж'ки (с. Будище Черкаського р-ну Черкаської обл., 50 р., 10 кл.); за'м'ішували в д'їж'і т'істо / во'на з'роблина з д'ерива / по бо'ках р'ручки / шоб можна було хара'шо брац'а і на-кри'вали к'ришко'у (с. Богодухівка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл., 66 р., 10 кл.); як була йа ди'тиною'у бачила / як ма'ти за'прав'л'ала д'їжу на п'іч / а з'ранку пик'ла хл'іб (с. Коробівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., 67 р., 10 кл.); мо'їа ма'ма за'м'ішували т'істо в д'їж'і / може в'іде'р на два / во'на де'ре'в'їана як д'їжка з ог'ір'к'ів / т'іки менша // де'ре'в'їан'і об'руч'і / вни'зу ши'рше / а в:ерх ву'жче / а може во'на р'івна була / вже ни пом'н'у // (Дубіївка Черкаського р-ну Черкаської обл., 63 р., 10 кл.); як йа була ма'ленько'у / ми час'тен'ко йїздили до ба'бус'і / в них в хат'і була п'іч і во'на са'ма вип'ікала хл'іб викорис'товувала д'їжу // (с. Будище Черкаського р-ну Черкаської обл., 48 р., 10 кл.).

Молодшому поколінню діалектоносіїв (20–40 років) із повною середньою освітою найчастіше передані лише загальні відомості про цей архаїзований предмет, зокрема про його призначення, зовнішній вигляд. На запитання, що вони знають про нього і звідки, ці мовці відповідають: про д'їжу йа чула в'ід ба'бус'і / а тако'ж коли в'ід в'їдувала крайз'навчий му'зей / нам по'казували цей пред'мет по'буту (с. Чорнобай Черкаської обл., 21 р., 11 кл.); йа са'ма ни б'рала учас'т' в обр'адах / у йа'ких викорис'товували д'їжу / але чула шо цей пред'мет був голо'вним атр'ибут'ом дл'а вип'ікан'а вис'іл'ного коро'вай'у вис'іл'них ч'ишиок (с. Чорнобай Черкаської обл., 43 р., 10 кл.); йа хл'іб пик'ла ли'ше о'дин раз у хл'ібоп'іцц'і разом з ма'мою // про д'їжу йа зна'ю ли'ше те шо це низ'ка ши'рока де'ре'в'їана по'судина дл'а приготу'ван'а т'іста на хл'іб // (с. Будище Черкаського р-ну Черкаської обл., 20 р., 11 кл.): про д'їжу йа чи'тала в ху'дожн'ій л'ітера'тур'і (с. Коробівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., 20 р.) тощо. Нерідко мовці не пам'ятають назви реалії, замінюючи її загальною назвою д'їжка чи передаючи описово, водночас зазначають культурну інформацію: хл'іб м'їсили у йій і во'на символ'їзувала йак ска'зат' (хвилюється) ну / ни зна'ю / можливо / йа'кийс' дост'аток в с'ім'їі а'бо / да / дост'аток в с'ім'їі символ'їзувала во'на ц'а д'їжка / пото'му шо в йій м'їсилос'а т'істо і вип'ікав'а хл'іб (с. Богодухівка Чорнобаївського р-ну Черкаської обл., 45 р.). Окремі мовці зовсім не мають уявлення про діжу: на запитання: Чи чули Ви від когось про діжу? відповідають: про д'їжу ни чула н'і в'ід ко'го / в молод'ї ро'ки йа пик'ла хл'іб в ду'ховиц'і / зара'з п'ічу в хл'ібоп'іцц'і (с. Коробівка Золотоніського р-ну Черкаської обл., 42 р.), вико-ристовуючи назви-інновації.

Таким чином, у діалектних текстах чітко простежуємо часову й вікову динаміку як відомостей про посудину, у якій замішували тісто на хліб. У діалектоносіїв старших поколінь ще збережений докладний опис реалії, її назва. респонденти нерідко виправ-

ляють самі себе, подаючи точнішу інформацію. У мовців наступних трьох поколінь засвідчено поступову редукцію обсягу знань про предмет, можлива субституція найменувань близьких за призначенням реалій, перенесення назви архаїзованої реалії на пізнішу в часі за її призначенням, заміна назви реалії чи представлення її описово. Водночас якщо в діалектоносіїв, народжених у середині 40-х до 70-х рр., можлива актуалізація інформації, збереженої у їхній свідомості, то в мовців наступних двох поколінь, які не використовували діжі в побуті, або є лише залишкова інформація, пов'язана чи то зі спогадами про родинні традиції, чи то із загальною обізнаністю про життя і побут українців у минулому, або взагалі відсутня.

Література

- Вовк Х.К. (1995), *Студії української етнографії та антропології*, Київ.
- Войтович В. (2002), *Українська міфологія*, Київ.
- Волошинова М. (2015), *Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнословобожанських говірках*, [в:] *Діалектологічні студії. 10: Традиції і новаторство*, ред. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів, с. 348–357.
- ГЗП**, *Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів*, упор. Г.І. Мартинова, Черкаси 2012.
- ГПК**, *Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів*, упор. Г.І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина, Черкаси 2008.
- ГЧ**, *Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів*, упор. Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран, Черкаси 2013.
- Глуховцева К.Д. (2005), *Динаміка українських східнословобожанських говірок*, Луганськ.
- Гриценко П.Ю. (2014), *Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*, Київ, с. 145–154.
- ЕСУМ**, *Етимологічний словник української мови*, за ред. О.С. Мельничука, т. 1–6, Київ 1983–2012.
- Жайворонок В.В. (2006), *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ.
- Колесников А.О. (2015), *Діалектні тексти як джерело інформації про генезу і динаміку українських південнобессарабських говірок*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, Київ, с. 200–217.
- Курцова В.М. (2015), *Дыялектныя тэксты як крыніца на вывучэнні стану і дынамікі развіцця моўных з'яў у гаворках цэнтральнай дыялектнай зоны беларускай мовы*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, Київ, с. 241–258.
- Мартинова Г.І. (2011), *Статичне й динамічне в лексиці середньонадніпряньського діалекту*, [в:] *Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту*, Вип. 1., Умань, с. 145–154.
- Мартинова Г.І. (2016), *Архаїзми та інновації в діалектних словниках як відображення динаміки говірки „Gwary Dziś”*, vol. 8, s. 57–66.
- Тищенко Т. (2008), *Динаміка номінацій родильного обряду в говірках Східного Поділля*, [в:] *Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі*, Київ, с. 188–190.

-
- Хобзей Н. (2015), *Мовний світ гуцулів у форматі словника: Іван Вагилевич*, [в:] Діалектологічні студії, 10: *Традиції і новаторство*, Львів, с. 51–61.
- Шарапа М.В. (2011), *Вербальні та невербальні компоненти у весняно-літніх календарних обрядах Середнього Полісся*, Київ.
- Ястремська Т.О. (2015), *Динаміка діалектних явищ у тексті*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, Київ, с. 480–492.
- Kobus J. (2015), *Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI*, Poznań.
- Sierociuk J. (2014), *Historyczny kontekst gwar wielkopolskich*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*, Київ, с. 433–437.
- Sierociuk J. (2016), *Dynamika przeobrażeń języka mieszkańców wsi i możliwości jej badania*, „Gwary Dziś”, vol. 8, s. 67–78.

